

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАВІ

Тема наукової статті носить актуальний характер, оскільки специфіка нинішнього сприйняття юридичної антропології полягає в її наявній здатності формулювати напрями своїх досліджень на основі несистематизованих, фрагментарних знань інших наук, і вже на цій основі будувати власні наукові підстави.

Тема наукової статті носить актуальний характер, поскольку специфика нынешнего восприятия юридической антропологии заключается в ее существующей способности формулировать направления своих исследований на основе несистематизированных, фрагментарных знаний других наук, и уже на этой основе строить собственные научные основания.

Subject of the scientific article has actual character, because the specificity of the current perception of legal anthropology lies in its existing capacity to formulate their research directions based on unsystematized, fragmentary knowledge of other sciences, and is on this basis to build their own scientific grounds.

Багатогранність права обумовлює множинність підходів до його вивчення. Сучасна методологічна ситуація в праві характеризується переходом від класичного до некласичного та у подальшому до пост класичного етапу. Можливості розширення і поглиблення знань про право зростають в умовах методологічного плюралізму, найважливішим підходом з яких є антропологічний.

Сучасне правознавство також підійшло до ряду антиномій, серед яких, на наш погляд, центральною є неадекватність дійсності сформованих уявлень другорядної – пасивної ролі особистості у правовій детермінації, що, нібито, цілком визначається грою соціальних факторів. У зв'язку з наведеним важливим є розуміння генезису антропологічних знань у дослідженні еволюції права.

Питання «Що є людина?» спочатку є фундаментальним питанням для гуманітарних наук. Вже в найраніших пам'ятниках філософської думки представлено питання людини про саме собі, звідки він прийшов і куди прямує. У грецькій філософії, під впливом якої формувалося і формується наш культурний простір, два класичні філософи – Платон і Аристотель – розвинули

найбільш цілісні теорії особи, в якому відношенні один до одного знаходяться людське тіло і дух, що означає те, що людина є одночасно духовною і мислячою істотою, як співвідноситься людина з іншими живими істотами.

Разом з теоріями вищеназваних філософів, склалися й інші філософські традиції, що вплинули на подальшу історію становлення і розвитку антропологічних досліджень як, наприклад, філософська школа стоїків. Відмічені підходи до розуміння людини, що з'явилися ще до різдва Христова, сприяли оформленню юридичного поняття суб'єкта права в римському культурному просторі. Нарешті, в зв'язку з цим необхідно пригадати про раннє християнство з його наміром вказати загальний напрям пошуку відповідей на найважливіші питання людини. Без урахування вирішального впливу раннього християнства на історію духу неможливо зрозуміти з її позиції роздуми людини про себе і про своє визначення, про своє відношення до інших й до Бога. Вплив раннього християнства на історію розвитку антропологічних концепцій найвиразніше виразився в працях таких християнських філософів, як Августин і Боецій, які своїм розумінням особистості наклали відбиток на філософсько-теологічні твори подальших епох [1].

Якщо питання про те, що є людина, спочатку представлений у філософії, то сам термін «антропологія» з'явився в ній дуже пізно. У 1501 році лейпцигський магістр Магнус Хундт опублікував книгу під назвою «*Anthropologium de hominis dignitate, natura et proprietatibus*». У 1594 році Отто Касман, ректор в Штаде, написав «*Psychologia anthropologica*» («Антропологічну психологію»), друга частина якої з'явилася двома роками пізніше [2].

Історію філософської антропології як дисципліни можна прослідкувати в німецькій академічній філософії аж до кінця XVI століття. Але лише в кінці XVIII століття у філософській антропології відбувається свого роду «прорив». Разом з деякими публікаціями по даній темі необхідно назвати кантівську лекцію «Антропологія в прагматичному відношенні». Предмет цієї лекції – людина, так само як і реальний світ, в якому він живе і повинен поводитися «згідно зі світом» (*weltklug*), а «для цього йому потрібне знання людини» [3]. Антропологія є видом життєвої філософії, яка за допомогою метафізичних формул намагається зрозуміти всю людину в його життєвій дійсності.

Після Канта були й інші німецькі філософи, такі як Шульце, Фріс, Фейербах і молодий Фіхте, а також Дільтей, які розуміли

під антропологією знання про специфічну суть людини і про особливості його фізичного, психічного, морального, духовного і культурного життя.

Разом з цим характерним для німецької академічної філософії напрямом, що сприяв оформленню філософської антропології, в західно-європейських країнах – Франції і Англії – мали місце й інші напрями.

Взагалі еволюціонізм може бути загалом визначений як теорія, яка стверджує, що всі людські спільноти проходять ідентичні стадії у розвитку своїх форм економічної, соціальної і правової організації. Однак це занадто загальне визначення вимагає уточнення.

Насамперед, якщо будь-яка еволюція є синонімом зміни, то будь-яка зміна, навіть адаптація, не обов'язково відповідає еволюції, тому що в еволюціоністській теорії будь-яка еволюція повинна виражатися в зміні стану певного інституту. Для Р. -Л. Карнейро, що, злегка змінивши, відтворює дане Г. Спенсером визначення, «еволюція це перехід від стану щодо невизначеної і незв'язаної однорідності до стану визначеної й зв'язаної різнорідності через послідовні процеси диференціації й інтеграції» [4].

Цій схемі відповідає класичне вираження різниці між традиційними й сучасними суспільствами. Перші повинні були характеризуватися високою інтегрованістю індивіда в групи й груп між собою за допомогою сплаву політики, релігії і права шляхом чисто механічної солідарності.

У той час як в інших суспільствах уже далеко просунувся соціальний розподіл: солідарність заснована на цьому розподілі і носить органічний характер, держава є інституціональним вираженням цього розподілу, нарешті, право, здобуваючи автономію стосовно інших форм соціальної регуляції, має всі необхідні умови для поширення сфери свого застосування [5] (у підтвердження часто згадують як фактор розвитку римського права його ранню секуляризацію).

Прийнявши цей принцип, залишається застосовувати його. Однак це можливо лише при наявності точної виміральної шкали, що сполучить цілий ряд належних індикаторів, які дозволяють провести порівняння різних культур.

Але будь-який еволюційний прогрес повинен виражатися в зміні й ускладненні якості. У той же час деякі мутації адаптивного характеру не є еволюцією. Ототожнення еволюції з ускладненням стану, знаходить підтвердження й у фізиці. З іншого боку,

важлива обставина допускає порушення еволюційного «проекту» на користь людини: відкидаючи ідею деяких фахівців із квантової фізики, що в матерії може бути деяка подоба свідомості, залишається припускати, що в порівнянні з тваринним світом людина відрізняється рівнем свідомості зовсім іншого порядку як про себе саму, так і про навколишнє середовище, що дозволяє їй у певному роді керувати власною еволюцією.

Але еволюціонізм має потребу в уточненні своїх визначень і на іншому рівні: зокрема, чи варто розглядати ідеї еволюціонізму як ґрунтовне вираження визначеної й однолінійної еволюції чи допустити все-таки, що еволюція у всіх суспільствах відбувається неоднаково?

Однолінійний еволюціонізм розглядає людські спільноти як певне зв'язане і єдине ціле, підлегле глобальним і загальним законам трансформації, що дозволяють усім суспільствам пройти через фази розвитку, однакові як по своєму змісту, так і по своїй змінюваності, переходячи гармонійно з однієї в іншу. «Дикі» суспільства, іменовані при цьому «первісними», представляють, таким чином, вихідну стадію розвитку, через яку пройшли наші власні суспільства, так само як самі «прости» із цих первісних суспільств – мисливці, рибалки, збирачі – служать ілюстрацією доісторичних суспільств.

Однак із кінця ХІХ ст. антропологія права починає відходити від постулатів еволюціонізму. Новий підхід у даному питанні привніс американський антрополог Ф. Боас (1858 – 1942), який по суті став засновником культурного релятивізму: для нього суспільства по своїх основних характеристиках різні, оскільки людина успадковує лише генетичний потенціал, розвиток якого залежить від визначеного фізичного й соціального оточення. Дарма намагатися знайти єдину схему для всіх суспільств, оскільки розходження переважає над подібністю.

Виходячи з інших посилок диффузіоністська, школа в той же самий час приходить до критики однолінійного еволюціонізму. У 1911 р. Ф. Грабнер формулює основні концепції цієї школи. Згідно з цими концепціями, існують культурні комплекси, утворені об'єднаним органічним зв'язком культурними елементами. У різних частинах світу виявлено ідентичні культурні комплекси, що дає підставу припускати їхнє загальне походження: мова йде про певне «культурне коло» єдиного походження, із якого ці комплекси одержали поширення. Диффузіоністи наголошують

на феномені контактів між культурами, що виникають у ході цього поширення: якщо саме «культурне коло» являє собою виділену форму, то розсіяні по усьому світу культурні комплекси є його варіантами, зміненими запозиченнями інших культур у ході процесу поширення [6].

Можна було б подумати, що перед обличчям такого подвійного руху як в галузі як теорії, так практики, еволюціонізм відійде у минуле. Однак піддаючись нападкам із боку теоретиків різних напрямків, еволюціонізм знову з'являється в 1943 р. у формі нової, більш розробленої концепції. Через кілька років Стюарт розробляє концепцію багатолінійної еволюції, передбаченої Мэнном: спостереження за суспільствами, не зв'язаними між собою, дозволяє виявити закономірності в зміні культур. Але на відміну від прихильників однолінійної еволюції Стюарт вважає, що не можна з цих паралелей виводити загальні закони. У 1963 р. Карнейро, який заперечував це останнє обмеження, вводить поняття диференціальної еволюції: кожне суспільство розвиває різні елементи своєї культурної системи, у тому числі і права, причому в різному ступені й у різних ритмах. Одночасно, бажаючи заповнити серйозний пробіл авторів XIX ст., неоеволюціоністи прагнуть створити точний вимірвальний інструмент для оцінки культурних змін: у 1956 р. Наролл розробляє «індекс соціального розвитку», у якому право фігурує поряд з іншими еталоном виміру, порівняльне використання яких дозволяє досягти результатів, що кількісно виражаються, у виді графіків і формул. Створення таких таблиць конкретизує і навіть акцентує наочно одну з ключових ідей еволюціонізму, що не є самою уразливою для критики: існують більше або – менше розвинуті суспільства. У дійсності ж математичний характер цих графіків не повинен створювати ілюзій: вони підпорядковані певній ідеології, не тільки класифікаційної, а насамперед встановлюючої ієрархічну підпорядкованість [7].

Загальний зміст еволюції у тому, що вона відбувається під знаком зростання юридичних норм і єдиальних процедур вирішення конфліктів, при цьому ми не повинні розглядати суспільства з «мінімальним правом» як суспільства якісно нижчі стосовно інших. Ясно, що в більш первісних суспільствах (таких, як суспільства збирачів і мисливців) мало права. Не тому, що вони більш анархічні, ніж цивілізовані суспільства, а просто тому, що в них менше потреби в праві. Їх більш сильно виражена однорідність і та обставина, що відносини носять більш відкритий характер, мають своїм наслідком

більш рідкі конфлікти і, отже, роблять право менш необхідним. У дійсності право починає реально з'являтися лише з переходом до сільського господарства. Юридичні норми стають більш виразно вираженими, більш детальними і більш численними; організація контролю за їх виконанням переходить від родинних структур до суспільства і його представників, з'являється публічне право.

Нарешті, можна побачити близькість позицій цих авторів і політолога Ж. Лап'єра, для якого виникнення держави вписується в еволюційну схему, що не скрізь однакова, але все-таки підкоряється одному визначальному фактору. Суспільства, чия політична система досягла такого ступеня спеціалізації й диференціації, що підійшла до організації державного типу, були суспільствами, що були поставлені перед необхідністю змін по різних причинах внутрішнього чи зовнішнього порядку і змогли адаптуватися до цієї необхідності, здійснивши це найважливіше нововведення, яким є держава. Але не всі суспільства були на це здатні. Ті, яким це не вдалося, зникли.

Однак неможливо заперечувати, що всі суспільства змінюються, що вони або сприймають, або відкидають зміни, що форми цих змін різні, що вони не впливають строго одна за іншою, що ці розходження не забороняють шукати загальні закони шляхом порівняльних методів. З іншого боку, концепція «загального змісту еволюції права» викликає запитання, адже право в традиційних суспільствах виражається скоріше в процесах, ніж у самих фіксованих нормах. Чи обґрунтований тоді висновок, що еволюція стосується не тільки форми, у яку наділяються правові явища, але і їх якісного й кількісного удосконалювання? Іншими словами, використання процесуального методу, видимо, веде до визнання, що правові системи традиційних суспільств настільки ж складні, як і в сучасних суспільств.

Література:

1. Степин В. С. Философская антропология и философия науки / В. С. Степин. – М.: Высш. шк., 1992. – 191 с.
2. Шульц П. Философская антропология / П. Шульц. – Новосибирск: НГУ, 1996. – 118 с.
3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант Сочинения: в 6 т. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – 480 с.
4. Carneiro R. L. The Chiefdom: precursor of the State. The Transition to Statehood in the New / R. L. Carneiro. – Cambridge: Cambridge University, 1981.

5. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
6. Рулан Н. Юридическая антропология: учебник / Н. Рулан. – М.: НОРМА, 1999. – 400 с.
7. Орлова Э. А. Культурная (социальная) антропология: учеб. пособие / Э. А. Орлова. – М.: Академический проспект, 2004. – 479 с.

УДК 340.132:347.965

Аракелян М. Р., НУ "ОЮА"

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАВА КАК ФАКТОР, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ СОСТОЯНИЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА (ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Досліджено різні концепції ефективності права. Проведена періодизація вивчення юридичною наукою проблематики ефективності дії правових норм. Вказано на специфіку сучасної концепції ефективності права, обумовленої соціально-правовими реаліями, які складаються в країні, та типом праворозуміння, що змінився.

Исследованы различные концепции эффективности права. Проведена периодизация изучения юридической наукой проблематики эффективности действия правовых норм. Указано на специфику современной концепции эффективности права, обусловленной складывающимися в стране социально-правовыми реалиями и изменившимся типом понимания.

The different concepts of efficiency of law are analysed. Carried out study of periods of legal science perspective the effectiveness of the law. Indicated on the specifics of the modern concept of the effectiveness of law, due to the folding of the country social and legal realities, and changing the type of law.

Правозащитная деятельность государства – это многоплановое, сложное, комплексное социально-правовое явление.

Представляется необходимым разграничить понятия «правоохранительная» и «правозащитная» деятельность, при этом нами правоохранительная деятельность рассматривается как явление, более широкое по отношению к правозащитной деятельности.

Правозащитная деятельность характеризуется следующими признаками: а) это деятельность системы правозащитных